

**HALLE- och HUNNEBERG -
EN DEL AV VÅR HEMBYGD**

Artikel från sid. 49-50 i jubileumsskriften

**VÄSTRA TUNHEMS
HEMBYGDSFÖRENING
1936-1986
50 ÅR**

HALLE- och HUNNEBERG — EN DEL AV VÅR HEMBYGD

Kungabrevet

Den 28 maj 1830 skrev kung Carl Johan under det kungabrev, som kom att betyda så mycket för bergens framtid och bygden däromkring. Kungens inställning kom klart till uttryck i dokumentet "i Nåder beslutat, att kronoparkerne Halle- och Hunneberg skola för Vår och Kronans räkning bibehållas". Brevet innehöll direktiv om planmässig skogshushållning, inrättande av kronojägarbefattningar, två på Halleberg och sju på Hunneberg och vidare inlösen av de många små torpen på bergen. Torpen skulle tjäna som löneboställen åt kronojägarna. Ett åttondels mantal Bergagården upphöjdes från början till jagmästarboställe. I kungens skrivelse påkallades också sänkningen av Eldmörjan, som höst och vår förorsakade besvärande översvämningar.

Det var sannolikt små och förfallna stugor och fähus, som Kronan den gången fick ta över. En laga tillträdessyn vid torpet Snipan på Halleberg den 25 maj 1831 kan vara exempel. Snipan hade varit "Lieutenants Indelning vid Kongl Wästgötha Regemente". Hädanefter skulle torpet anslås till löneboställe åt den i mars månad samma år tillträdde kronojägaren Johan Norberg på Ekebacken. Protokollet berättar, att stugan var en timrad ryggåsstuga, inredd till stuga, förstuga och en liten bod eller kammare. Den var 10 ¼ alnar lång, 7 ¾ alnar bred samt endast 2 ¼ alnar hög. Husen var så förfallna, att reparation inte var att tänka på. Åkerjorden var i dålig hävd, hägnaderna bristfälliga, men humlegården med sina 20 stänger var bra.

Kronojägarna

De nio kronojägarna gjorde gemensam sak, då de i skrivelse till Kungl Befallningshavande den 29 maj 1845 anhöll om ensamrätt till fisket i sjöarna på de båda bergen. I motiveringen hette det bland annat "såsom förmån till sina små inkomster". Fiskerätt beviljades men inte ensamrätt.

En av kronojägarna i den nya organisationen hette Lars Gyberg. Han kom från Värmland och var organist vid Tunhems kyrka. Dessutom innehade han kronojägarbefattning med Nyrud och Löhne som löneboställen. Själv bodde

han under hela sin tunhemstid på Norrlund. Enligt kyrkolagen ålåg det honom också att vara skolmästare, en syssla som han skötte med den äran intill dess folkskolestadgan ställde krav på formell utbildning. Han blev mycket omtyckt av såväl unga som gamla, han var hjälpsam, plikttrogen och arbetsam. När han 1859 drog sig tillbaka från sina många uppdrag, skrev tunhemsprästen till Kungl Maj:t och hemställde, att Gyberg "måtte hugnas med en utmärkelse för mångårig trogen verksamhet, som Kungl Maj:t prövar honom förtjänt att vinna".

Eldmörjans reglering

Den vid flera tillfällen påtalade sjösänkningen kom till stånd först på 1850-talet. Efter många turer i målet förelåg nu både arbetsplan och kostnadsförslag, som gick ut på, att Eldmörjan skulle sänkas 12 fot genom en delvis sprängd och grävd kanal förbi Bergagården, genom Stubbesjön och Hultet till Byklev, en längd på 580 famnar och till en kostnad av 14.559 Rdr Banco.

Genom projektet erhöles 2103 tunnland skogs- och åkermark — och så det imponerande vattenfallet i Byklev, där så många söndagsvandrare stannat till i beundran.

Skvaltkvarnar som tystnat

Efter sjösänkningen blev Eldmörjans ti-

digare utlopp genom Kvarnbäcken i det närmaste torrlagd. De sex skvaltkvarnarna (omnämnda i både Linnés och Kalms reseskildringar) på sluttningen mot Lilleskogs dalen tystnade. I protokoll från Kungl Kvarnkommissionens besök i bygden på 1690-talet uppgavs, att kvarnarna uppförts på Kronans mark av åbor i Skaraborgs län. Kommissionen förordnade den gången "huvudmän" för kvarnarna och fastställde kvarntull.

Den siste mjölnaren Jonas Olsson, född i Ed 1821 och skriven på Ulfva och Näsbo kvarnar, bodde med sin familj i kvarnstugan strax intill de två nedre kvarnarna. Han flyttade ut på 1850-talet, när den lilla rännen inte längre förmådde driva de tunga kvarnstenarna. Än syns rester av kvarnarna och kvarnstenar uppefter sluttningen.

Efter sjösänkning och utdikning av våtmarker minskade vattentillgången så att flera små kvarnar utefter Hunneberg fick förfalla.

Flottled

På initiativ av jägmästaren Claes Viktor Schmitte påbörjades 1864 grävningen av en flottled för timmer mellan sjöarna Alsjön, Gårdsjö, Grinnsjö, Bergsjö och Eldmörjan. Tunhemsprästen och hembygdsforskaren Claes Joh. Ljungström skrev den gången, att flottleden blev 20.000 fot lång, 6 fot bred och 4 fot djup.

Skogsskolan på Hunneberg 1860—1913.

Jägmästarebostället Bergagården.

Den var så anordnad, att den kunde fyl-
las och torrläggas alltefter behov.

På 1870-talet sänktes Eldmörjan en
andra gång genom att kanalen fördjupa-
des. Avsikten var att kunna flotta timret
ända ned till Byklev. Här uppfördes då en
hänglinbana på fallets norra sida. Tim-
ret forslades sedan med häst till upp-
lagsplats vid UVHJ intill Håstevadsbron.
Flottningen fungerade inte helt efter be-
räkningarna, den upphörde därför efter
en tid.

Utforslingen av skogsprodukter och
torv från de stora torvmossarna under-
lättades med tiden. Vägar förbättrades
och i början av 1900-talet anlades en
smalspårig järnväg med förgrening tvärs
över Hunneberg. En stabil hänglinbana
på grova, rödmålade stolpar, driven av rå-
oljemotor, uppfördes från Kvarnbacken
ned till Lilleskogsdalen. En liknande lin-
bana uppfördes på andra sidan dalen
från Halleberg med en skyddande bryg-
ga över Lilleskogsvägen. Men här var ni-
våskillnaden alltför stor så den kunde inte
brukas i full utsträckning.

Skogsskolan

År 1859 kom kungligt beslut om inrättan-
de av skogsskola på Hunneberg "till bild-
ning av skogsvaktare för Kronans räk-
ning". Vid entreprenadauktion den 13
mars 1860 lämnade löjtnant d'Orchi-
mont på Stora Lindås det lägsta anbudet.
Han åtog sig att uppföra skollokalerna på
Hunneberg till en kostnad av 7.415 Rdr
Banco och uthus för 1.000 Rdr. På hö-
sten samma år startade skolverksamheten
med sex elever enligt skoljournalen. Tre
av dessa, Svante Norén, Erik Henriksson
och Bengt Eriksson, blev senare kronjä-
gare på Halle-Hunneberg.

Till skolans föreståndare och lärare ut-
nämndes jägmästare Claes Viktor
Schmidte från Skara. Till biträdande lä-
rare anställdes skogsrättaren O E Gyberg,
som erhöll Kvarnbacken som lönebostäl-
le. I budgeten upptogs årligen 1500 Rdr

till stipendier åt tio elever. Skolverksam-
heten pågick fram till 1913, då hade 535
ordinarie och 43 extra elever erhållit sin
skogliga utbildning här.

Skogsutsyning och mulbete

Bönderna kring bergen hade sedan lång
tid tillbaka hämtat sin vedbrand och
släppt sina kreatur på bergen. På 1830-
talet blev denna mer eller mindre självpå-
tagna förmån reglerad och starkt begrän-
sad. I allmän kungörelse den 7 februari
1833 uppräknades endast behövande
hemman med antal famnar ved och kre-
atur, allt mot ersättning till Kronan. En
famn upphuggen ved skulle erläggas med
1 Rdr 16 Sk och mulbete för en häst kos-
tade 4 ¼ kappar korn och för ett nötkre-
atur 3 kappar korn. Veden fick avhämtas
endast under dagtid, yxa fick inte med-
föras.

I samband med regleringen av skogsut-
syning och mulbete uppfördes de s k
bomstugorna vid uppfarterna till krono-
parken. Den anställde bomvakten hade
att ha uppsikt över bommen, som spär-
rade vägen. Han skulle förhindra virkes-
stölder och vara behjälplig med att hålla
betande kreatur på rätt sida om bommen.
Snart blev bomvakten kontraktsanställd
skogsarbetare på kronoparkerna och ha-
de bomvaktarsysslan vid sidan om.

Ett 40-tal odlingsmarker

De båda bergen erbjuder fina vandrings-
leder och rastplatser. Den förnämliga fri-
luftsanläggningen Bergagården lockar
med ett flertal rekreationsmöjligheter för
både kropp och själ. Men det finns ock-
så vandrare, som söker sig bortom bilvä-
gar och leder till ställen där människor
odlat och bott. Någon stannar till vid en
inåga med odlingsrös och stenhägnad el-
ler slår sig ned med termos och tilltugg på
mossig husgrund. Han eller hon njuter av
stillheten, idyllen med blommande digi-
talis, nyponros och syren. Nog händer
det, att skogsvandraren funderar över
hur människor haft det här en gång: ar-
betsfylld vardag på stenig åker, umbäran-
den, bekymmer för det timliga — och hur
blev det, när lönsamhetstänkande och ti-
dens krav på moderniteter nådde hit och
tärde på trivsel och arbetsglädje?

Kanske kan besökaren uppleva något
av vad Pelle Näver uttrycker i sina enkla
strofer

"I vördnad har jag stannat,
där förr en stuga stått
framför den nötta trappsten
där tusen steg de gått . . .

Axel Söderqvist

Kalkbränning vid Hunneberg

Redan år 1771 var första kalkugnen i
verksamhet
vid Hunneberg på Nygårds marker.
I början av 1800-talet kom driftten till
Prästgården
där man då började bränna kalker.

Orsten och skiffer kördes med
skottkärror
ur bergets schakt genom den mörka
gången.
Där inne satt schaktarna vid fotogen-
lyktan
och slog på borret i takt till den egna
sången.

Borrhålet laddades med krut och
svavelsticka.
Dynamit för sprängning gick ej att
använda.
Sprängverkan från den var alltför stor,
skiffern och orsten blev sönder-
sprängda.

Med en hammare krossades alunskiffern
i för kalkbränning lämpligt stora stycken.
Arbetet utfördes i stor utsträckning av
barn,
det var ej tungt, här stod dom rycken.

Vid fyllning av en kakelugn började man
lägga torr ved på botten för ugnens
tändning.
Sedan kom ett lager krossad alunskiffer,
som blev första lagret för ugnens kalk-
bränning.

Så fortsattes fyllningen med varvade
lager
av orsten och skiffer till ugnens topp.
Ugnsöppningen sattes igen med
diabassten
i takt med fyllningens förlopp.

Klart var nu att tända veden på
ugns botten,
som sedan satte skifferlagret i glöd.
Skiffern brände då orstenslagret till kalk
och av värmen blev nästa skifferlager
för bränning röd.

Efter en tid när ugnen var genombränd
revs ugnsöppningen av diabassten.
Nu var det klart att taga kalken ur ugnen
och sälja för bland annat kalkning av
åkerren.

Rester av kalkugnar finns ännu kvar,
från dem tog schaktarna i sitt arbete stöd.
Att med skiffers värme bränna orsten
till kalk
gav dem pengar till dagligt bröd.

John Larsson